

Földvárásatások a bakonyi Cuha-völgy környékén

1962—1968 között hat ízben végeztem ásátást a Cuha-völgy körüli földvárakban. Az ásátás még nem fejeződött be és az eddigi leletanyag részletes feldolgozása is csak később történik meg. Nagy vonalakban azonban már előttünk áll ennek az ásátási sorozatnak a végső eredménye és az alábbiakban erről szeretnék beszámolni. Először az ásátások legfontosabb eredményeit ismertetem, majd az ezekből már most leszűrhető következtetéseket veszem sorra.

A Cuha-patak két oldalán emelkedik egymással szemben a Kesellőhegy és a Zöröghegy, az előbbi Bakonyszentlászló, az utóbbi pedig Bakonyszentkirály határában. A két hegyet alig 5—600 m széles, de igen mély, szakadékos völgy választja el egymástól. A két hegyen összesen öt földvár van, három különböző korszakból, egymástól független területen (1. kép.)¹

A Kesellőhegy sáncait Rhé Gyula említi először, de minden közelebbi adat nélkül.² Ezen a hegyen három földvár található.

KESELLŐHEGY I. SZ. FÖLDVÁR

A hegy ÉNy-i szélén a Hódosér és ennek egy kis mellékvölgye, a Kőfejtő-árok közötti enyhén lejtő földnyelvet foglalja magába. A belső terület hossza 355, szélessége kb. 250 m. Oldala körös-körül nagyon meredek, helyenként sziklás, csak DK felé folytatódik felfelé az összekeskenyedő hegygerinc. Az alsó, É-i végében egy sánc 40 és 65 m hosszú szakasza közötti kapunyíláson meredek feljáró vezet fel. A földvár felső, DK-i végét magas, kettős sánc zárja le 90 m hosszúságban, köztük mély árokkal, majd egy 47 m hosszú előtér után még egy alacsonyabb, 65 m hosszú sánc következik. Mindhárom sáncon kapunyílás van, ez az ún. „Vaskapu”.

1964-ben négy sáncátvágást végeztünk és a belső területen két kisebb felületet tártunk fel. A sáncok keresztmetszete szerkezeti adattal nem szolgált, földből készültek, csak a „Vaskapu” belső sáncának felszínén vannak kövek. A talált cserepek nagyon jellegtelének, bronzkoriak, néhány darab mészbetétes díszítése révén a veszprémi kultúrába sorolható.

KESELLŐHEGY II. SZ. FÖLDVÁR

A hegy egész felső részét magába foglalja, körös-körül megszakítás nélkül sánc védi, mely helyenként már alig ismerhető fel. Alakja teljesen szabálytalan, a hegy erősen változó domborzatához alkalmazkodik, a sánc

néhol meredeken halad. Kerülete 5030 m, legnagyobb átmérője 1550 m. Az ÉNy-i és a DK-i oldalán egy-egy kapunyílás van. Utóbbi a Kopaszhegy felé nyílik, melylyel egy lejjebb fekvő keskeny gerincen levő mesterségesen feltöltött út, az ún. „Ördöggát” köti össze. A belső területen egy bővízű forrás, az ún. „Csörgő-kút” van.

1962—63-ban az ÉNy-i kaput feltártuk, kötőanyag nélküli kőfalból áll. Ennek közelében a sáncot két helyen vágtuk át, faszervezetű földsáncnak bizonyult. A Csörgő-patak mellett útépítéssel kapcsolatban két helyen vágtuk át a sáncot, ezek is földből készültek. A belső területen sok kis próbaárkot ástunk, de ház nyomára nem akadtunk, csak aránylag sok cserépre. A sáncban és a belső területen egyaránt a későbronzkori koravaskori urnasíros kultúra cserepei kerültek elő.

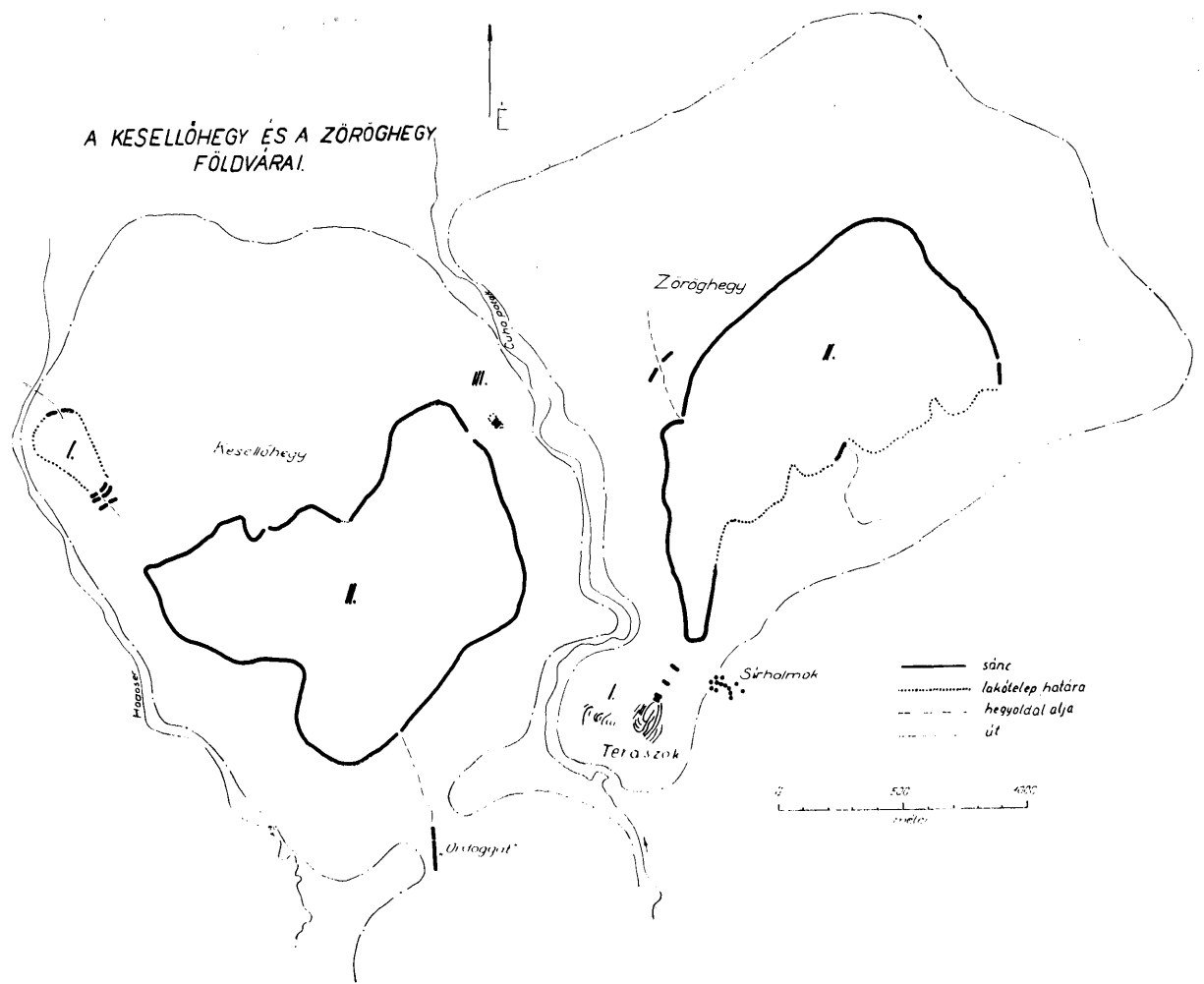
KESELLŐHEGY III. SZ. FÖLDVÁR

A hegy ÉK-i szélén a Csörgő-patak baloldalán meredek oldalú kis hegynyelv nyúlik ki a Cuha-patak fölé, a végét függőleges sziklafal övezi. Ezen kisméretű, két-részes vár nyomai láthatók. A vár belső része a hegynyúlvány végét foglalja magába, hossza 20, szélessége 14 m, egy sziklába vájt árok védi. A vár külső része kissé magasabban fekszik, hossza 26, szélessége kb. 15 m, ezt a hegy többi részétől két árok és közben egy sánc védi. Ettől további 65 m-re egy sekély, rövid árok látható, de ennek rendeltetése bizonytalan.

1963-ban a vár belső részének kb. egyharmadát feltártuk. A nagyon vékony földréteg alatt a szikla következt, csak egy kis kötőanyag nélkül rakott faltöredéket és egy kis pincefélélt találtunk a sziklába mélyítve. A védőárok belső oldalán vakolt falmaradvány került elő. A külső várban húzott próbaárkok eredménytelenek voltak. A belső részben sok középkori cserép, néhány vastárgy (nyílhegy, kulcs, stb.) és egy pecsétgyűrű került elő, melyek arra vallanak, hogy a XIV—XV. századig lakott volt.

Ez a kis vár valószínűleg azonos a Mihály István által említett „mészárszéki sziklás hegy”-gyel, bár nem említi várjellegét. Mihály itt 1871-ben végzett ásátást, melynek során falakat, csontokat, cserepeket, kályhacsempét, agancs-tört, vaskést, kardhegyet és sarkantyút talált.³

A szemben levő Zöröghegyen két földvár van. A hegyet Mihály említi először egy sarkantyúval kapcsolatban, amely az „ún. sáncoknál találtatott”, de az erődítésről nem ír.⁴

ZÖRÖGHEGY I. SZ. FÖLDVÁR

A hegy DNy-i végéből egy kissé alacsonyabban fekvő, keskeny hegynyelv nyúlik ki. Körös-körül meredek oldal övezi, a hegy fennsíkja felől pedig négy elmosódott árok védi, melyek között egy-egy 56, 33, illetve 8,5 m hosszú és alig pár méter széles elővár foglal helyet. A belső terület hossza 138 m. Ez már valamivel nagyobb, 15–20 m széles hegyhát. Kétoldalt erősen lejtős, de jól járható oldala van, míg a DNy-i vége igen meredek hegyoldalon végződik. A két enyhébb lejtős hegyoldalon teraszok húzódnak egymás alatt, melyek a DNy-i meredek hegyoldalnál szakadnak meg. A DK-i oldalon hat teraszt találunk, ezek közül az alsó kettő nem halad végig az egész belsővár hosszában. Az ÉNy-i oldalon öt terasz látható, ezek azonban nem képeznek összefüggő vonalakat és közben még néhány elmosódott kisebb terasz is található.

A belső rész gerincének DNy-i végéből egy erősen lejtő nyúlvány indul ÉNy-i irányban a Cuha-patak felé. Ezen, a felső hegygerinctől számítva 100 m után ismét teraszok következnek, összesen tíz állapítható meg egymás alatt.

A teraszok száma tehát összesen 21, ehhez az ÉNy-i oldalon néhány elmosódottat is hozzá kell venni.

1968-ban a hegy mindkét oldalán a teraszokon egyenletesen elosztva összesen kilenc kutatóárkot ástunk. Valamennyiben kerültek elő cserepek, továbbá néhány őrlőkőtöredék és égett patics, ami a teraszok lakottságára vall. A cserepek erősen jellegtelenekek, a meghatározható darabok a későbronzkori-koravaskori urnasíros kultúrába tartoznak.

ZÖRÖGHEGY II. SZ. FÖLDVÁR

A középső nagy fennsíkot foglalja magába. Ny, É és ÉK felől sánc védi. A DK-i oldalon csak a Ny felől szögletesen visszakanyarodó sánc halad közel 300 m-t és közepén van egy 70 m hosszú sáncrészlet, egyébként ezen az oldalon sáncot nem találunk. A sánc hossza 3388 m, amihez a sánc nélküli DK-i oldal hosszát hozzáadva a földvár kerületét 5088 m-ben jelölhetjük meg. A belső terület legnagyobb átmérője 1900, legnagyobb szélessége 870 m. Három kapuja van. Az egyik az ÉNy-i oldalon található, ettől 230 m-el lejjebb egy 160 m hosszú

elő-sáncba vágva még egy külső kapu is van. A második kapu a földvár DK-i oldalának közepén van, amit a már említett 70 m hosszú sánc véd. A harmadik kapu a sánc K-i végéhez közel helyezkedik el, ahová a K-i hegynyúlvány előtti nyeregből vezet fel az út. Forrás a belső területen nincs, csak lejjebb, a hegy lábánál.

1965—1966-ban a D-i és az ÉK-i végében egy-egy sáncátvágást végeztünk, ezek azonban sányszerkezeti adatot nem nyújtottak, egyszerű földhányásnak bizonyultak. A belső területen több kisebb, a K-i sánc mellett pedig egy nagyobb felületet tártunk fel. Utóbbi helyen bizonytalan eredetű cölöplyukak, valamint nagymennyiségű cserép, néhány csontszerszám, bronzöntőminta töredéke, bronzrög és sok ún. „holdido!” töredéke került elő a későbronzkori-koravaskori urnásíros kultúrából.

A D-i sánc alatt kb 200 m-re egy lejtős hegygerincen 13 sírhalom van egy csoportban. Ezeket Mihályd említi először. Leírása szerint 1870-ben a „sándormajori remete”, majd az erdész végzett az egyikben ásatást, utóbbi gr. Lazanszkynek megbízásából. Sok természő, vastag cseréptöredékek, csont, vaskard és egy ép „cserép-medence” került elő, a leletek Bakonyszombathelyre, az említett birtokoshoz kerültek.⁵ 1871-ből Mihályd újabb ásatásról tudósít, de a részleteket nem ismerjük.⁶ Mihályd gyűjteményéből mint zöröghegyi leletet említenek egy vas köpüs baltát⁷ és két nagy urnát.⁸

A továbbiakban azokat a következtetéseket vesszük sorra, amelyeket a sírhalomok ásatása és a leletanyag végleges feldolgozása előtt már most le lehet vonni.

A Kesellőhegy I. sz. bronzkori földvárról az ott talált eléggé jellegtelen cserepek kiértékelése előtt ma még keveset mondhatunk. A veszprémi kultúra jelenléte annyiban jelentős, hogy a többi, egyébként nagyszámú hasonló korú lakótelep mindenhol nyílt jellegű, itt viszont erődítést találunk.⁹

Ennél többet tudunk már mondani a három késő bronzkori-koravaskori földvárról. A legközelebbi környékről, a Bakonyról a kutatások hiányossága ellenére is megállapíthatjuk, hogy ebben a korban sűrűn lakott terület volt. Patak Erzsébet legutóbbi összefoglaló munkája alapján Bakonybél környékén a Szentkút, Feketehegy és Somhegy, Borzaváron az Alsótündérmajor, Lókúton Óbányapuszta és Pénzeskút, Zircnél a Felsőtündérmajor és Imremajor, kissé távolabb pedig Kislőd határában sírhalomok és szörványleletek¹⁰ jelzik az urnásíros kultúra sűrű elterjedését. Az eddigi gyér kutatások eredményeit bővíti most az itt ismertetett, eddig ismeretlen három lakótelep, melyek azt mutatják, hogy rendszeres kutatások a Bakony területén még gazdag sorát tárhatják fel a hasonló korú telepeknek.

A Cuha-völgy két nagyméretű erődített telepéhez hasonló várhatunk a környéken a bakonybéli Somhegyen és Kis-Pápváron, a bakonyszűcsi Várhegyen, É-ra pedig a már győri hegyek déli végében lévő sokorópátkai Harangozón. A Somhegyről a Szárazgerencevölgybe vezető több km hosszú sáncot is megemlíthetjük, mely esetleg ugyancsak ebbe a korba tartozik.

A Bakony ma többnyire sűrű erdővel borított terület, ezért veti fel Patak Erzsébet, hogy az itteni sok sír-

halom nem kultikus alapon került-e az erdő mélyére?¹¹ Ha azonban a fentiek alapján figyelembe vesszük a környék sűrű lakottságát ebben a korban, aligha hihetjük, hogy akkor is erdőben voltak a sírhalomok, mert a sok lakótelep közelsége miatt nyilván az erdő a mainál is jobban megritkult a sok építkezés (házak, sáncok) és tüzelés miatt, a táj tehát egészen más képet mutathatott.

A távolabbi vidékek erődített telepeivel kapcsolatban itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy az eddig ismertté vált hasonló korú magyarországi földvárak között a Kesellőhegy II. és a Zöröghegy II. sz. a több mint 5 km-es kerületével számít a legnagyobb méretűnek. Tudomásom szerint csak egy földvár vetekedhet méreteken a Veszprém megyei Várköly feletti Kis-Lázi hegyen, melynek átmérője közel 2 km, de pontos feltérképezése még nem történt meg. Nem sokkal marad el mögöttük a hódmezővásárhelyi Nagytatársánc 4860 m kerülete sem¹² és itt kell még megemlíteni a pécsi Jakabhegyet, ahol a földvár kerülete közel 3 km.¹³ A többi közismert nagyméretű koravaskori földvár már ennél kisebb méreteket mutat.

Néhány olyan gondolatot is fel kívánok vetni még, amelyek régészeti — történelmi adatokon túl általános érvényűek, és a társadalomfejlődéssel kapcsolatban jöhetnek számításba. Erre az a ritka véletlen ad alkalmat, hogy két hegyen szorosan egymás mellett, de egymástól független területen öt különböző erődített lakótelep van.

A várak rendszerezésével már a század eleje óta többen foglalkoztak. Egyre világosabbá váltak bizonyos törvényszerűségek, melyeknek a társadalmi fejlődéssel való összefüggésére az utóbbi 15 éven belül néhányan már rámutattak. A külföldi szerzők felsorolását itt most mellőzve meg kell említenem, hogy Magyarországon Patay Pál mutatott rá első ízben 1956-ban egy előadás keretében, mely előadás csak kivonatban látott napvilágot.¹⁴ Az alábbi következtetések tehát részben már nem újak a régészeti irodalomban, hanem azokat megerősítik, részben pedig továbbfejlesztik.

Ismeretes, hogy a bronzkorban aránylag kisméretűek a lakótelepek. Annak ellenére, hogy többnyire hosszú ideig, több évszázadig lakták ezeket, területileg nem növekedtek, ami arra mutat, hogy a lakosság száma alig változott közben. Ennek az a magyarázata, hogy a bronzkori lakosság mezőgazdasággal, vagyis földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozott, az ipar csak másodrendű szerepet játszott, önálló közösségek alakultak ki. Az ilyen társadalom pedig képtelen nagyméretű lakótelepet kialakítani, mert a szántóföldek és legelők egy bizonyos határon túl már nem adnak lehetőséget a lakosság további növekedésére.¹⁵ Ezért találunk sok, viszonylag kisméretű lakótelepet a bronzkorban szinte egyetlen szétzórva az ország több területén.

Az a bronzkori nép is, amelyik a Kesellőhegyen keresett magának erődítésre alkalmas helyet, a fent elmondottak alapján választotta ki azt a viszonylag nem nagy hegynyúlványt, ahol az I. sz. földvárat találjuk.

Más kép tárul elénk a későbronzkorban és a koravaskorban. Az ipar (a leletek tanúsága szerint elsősorban a bronzipar) igen magas fokot ért el. Ekkor már a keres-

kedelem céljaira többtermelés is folyik. Ennek a vagyoni felhalmozódása lett a következménye, a vagyon pedig hatalmat jelentett a társadalom egy kis része számára, ami a társadalmi osztályok egyre szélesebb elkülönülését jelentette. Mindez azt is maga után vonta, hogy egyes gazdagabb népcsoportok a maguk uralma alá hajtották a többi, szegényebb népcsoportokat, tehát egyre nagyobb népesség tartozott egy-egy közös vezetés alá. Ez a központi szervezethez, valamint az ipar és kereskedelem fejlettsége adta meg a lehetőséget arra, hogy a bronzkorinál jóval nagyobb települések jöhsenek létre.

A nagy települések már társadalmi és területi munkamegosztást tételeznek fel. Ezek már nem önellátók, legfeljebb csak részben, a környékükön lévő falusias településekre szorulnak, melyekkel kétirányú cserekereskedelmet tartanak fenn, a nagy települések ipari, a falusias települések pedig mezőgazdasági termékeket szállítanak.¹⁶ Igen találóan jegyzi meg Patek Erzsébet, hogy a későbronzkori hallstattkori nagyméretű telepeket „korai oppidumoknak” is nevezhetjük, ugyanakkor megállapítja, hogy a síksági nyílt településeknek a gazdasági keresztmetszete alacsonyabb a magaslati, nagyméretű telepeknél.¹⁷ A nagyméretű telepek mellett tehát sok kisebb, elsősorban csak mezőgazdasággal foglalkozó telepnek is kellett lennie, melyek lakossága veszély esetén menedéket talált a nagyméretű telepek sáncai mögött.

Ilyen körülmények adnak magyarázatot arra, hogy a későbronzkori-koravaskori nép miért nem a korábbi bronzkori földvár helyén telepedik le, hanem a Kesellőhegy és a Zöröghegy fennsíkján, ahol megfelelő nagy térség állt rendelkezésre a nagyobb lakótelep kialakítására és ennek védelmére.

Patek Erzsébet felfigyelt arra, hogy a síksági nyílt telepek a B D és a H A közötti időből származnak, míg a magaslati, nagyméretű telepek a H D-t is megérik, sőt némelyik a kelták alatt is tovább él.¹⁸ Ezt a magaslati erődített telepek szívóhatásával magyarázhatjuk. De ahhoz még kevés a kutatás, hogy ezt általánosítsuk, mert éppen az itt ismertetett két nagyméretű erődítés sem éri meg a H C-t.

A telepek növekedése a B D és a H A periódusban játszódik le, erre a Zöröghegy két telepe mutat rá. E korszak elején egy viszonylag kis létszámú nép telepedhetett le a Zöröghegyen, az I. sz. erődítmény helyén, itt rendezkedett be védelemre, négy árokkal védve magát a kissé magasabban fekvő fennsík felől. Az a változás azonban, ami az iparban, kereskedelemben és ennek következtében a társadalmi osztályok viszonyában bekövetkezett, a lakosság növekedését hozta magával ugyanazon a helyen. Idővel egyre lejjebb kellett a lakóházakat építeni, mert a keskeny hegygerincen már nem fértek el, ezért a teraszok is egyre lejjebb kerültek. Végül már az ÉNy-i erősen lejtő oldalsó hegygerincen voltak kénytelenek újabb teraszokat kiképezni az egyre szaporodó házak miatt. Az ásatás eredményei jól mutatják, hogy valamennyi terasz sűrűn lakott volt. De ezzel már el is veszítette a védelmi jellegét az I. sz. földvár, mert így két, össze nem függő részre szakadt, ami támadás esetén nagy hátrányt jelentett. Valószínű, hogy ezután

került sor a Zöröghegy és a Kesellőhegy fennsíkjának megerődítésére, ahol már bőven volt hely az egyre növekvő lakosság és szükség esetén a környék kisebb településeinek lakossága számára is.

E két nagy földvárnak nem az egész területe volt állandóan lakott, csak veszély esetén töltötte meg a környező lakosság, de nyilván az állatállományt is itt helyezték el. Erre mutat az a körülmény, hogy mindkét telepen belül egyes helyeken sok leletanyag került elő, máshol pedig kevés, vagy semmi.

E korból máshonnan is ismerünk arra adatokat, hogy az erődített telepeket bővíteni kellett. A velemi Szent Vid hegy viszonylag kisméretű földvárához egy elővárat kellett építeni, ugyanakkor a hegyoldalban teraszokat kialakítani, amiket a legjobban védhető vonalon kívül egy meredeken lefelé futó sánccal kellett védeniük. A soproni Károlymagaslat (Várishegy) ugyancsak aránylag kisméretű földvárának az É-i oldalán több terasz is húzódik a legjobban védhető vonalon kívül. Ettől pár km-re van a Várhely (Burgstall), melynek az É-i része, külön sánccal védve, valószínűleg szintén utólagos bővítés eredménye, de hasonló jelenséget állapított meg Török Gyula is a pécsi Jakabhegyen. Végül a Börzsöny hegységéből a Kemence melletti Godóvárat említem, mely ugyancsak kisméretű vár ebből a korszakból, de még egy hatalmas hegyoldalt kapcsoltak hozzá egy meredeken lefelé futó sánccal. Mindez bőven illusztrálja az e korszakban végbemenő társadalmi változást, aminek a külső jelét a nagy települések szívóhatásában, állandó növekedésében kell látnunk. Ebbe a jelenségbe jól illeszkedik bele a Zöröghegy I., II. és a Kesellőhegy II. sz. földvár sorrendje is.

Feltűnő, hogy egymáshoz ilyen közel két hatalmas méretű, azonos korú földvárat találunk. Ehhez hasonló jelenséget Sopronból ismerünk, ahol a Várhely és a Károlymagaslat alig pár km-re fekszik egymástól. A Cuha-völgy két nagy telepének közelségét csakis a környék sűrű lakottságával tudjuk magyarázni. Erről a kérdésről azonban akkor kapunk bővebb magyarázatot, ha a Bakony többi hasonló korú telepén is megindul a kutatás.

Az erődítményekkel kapcsolatban gyakran felmerülő kérdés, vajon a telep korának az elején történt-e a sáncok elkészítése, vagy csak később, esetleg ellenség közeledténél hírére? Véleményem szerint ezek a magaslati telepek már eleve erődítés céljából keletkeztek, hiszen éppen ezért keresték ki a jól védhető hegytetőket. De erre a Zöröghegy I. sz. földvára is jó példa, ahol már a telep korának az elején elkészíthették a négy árkot és csak később, a telep növekedésével veszítette el a védelmi jellegét, ami végül is oda vezetett, hogy a hegy fennsíkján újabb, de nagyobb területen kellett védelmi rendszert kiépíteni. Ez viszont ismét arra mutat, ezáltal a Zöröghegy II. sz. telepén, hogy már az első periódusban megépülnek a védőművek. Ez különben azt a véleményt támogatja, amit Patay Pál az említett előadásában, továbbá Patek Erzsébet megállapított,¹⁹ hogy nem betörő ellenség hírére építették az erődítményeket.

Még egy szempontot kell megemlíteni az őskori erődítményekkel kapcsolatban. A bronzkori, viszonylag

kisméretű földvárak elhagyása általános vélemény szerint ellenséges betörés következménye volt.²⁰ Ezt el is fogadhatjuk, de hozzá kell tenni, hogy ezeknek a telepeknek az elhagyása mindenképpen bekövetkezett volna, ha történetesen nem is kerül sor az ellenséges betörésre, hanem a bronzkori lakosság élt és fejlődött volna tovább. Maga a fejlődés, a társadalmi fejlődés, az új igény tette szükségessé a kisméretű földvárak elhagyását. Erre ismét a Zöröghegy I. sz. földvárát említem példának, ahol egy bronzkori földvárnak megfelelő nagyságú területen kezdődött meg az élet a későbronzkorban, de ezt a fejlődés során „kinötte” és kénytelen volt azt elhagyni.

Utóljára még a harmadik kort, a középkort képviselő Kesellőhegy III. sz. földvárral kapcsolatban teszek néhány megjegyzést. Magyarországon, akárcsak Európa legnagyobb részében a XII. században erőteljesen megindul a nagy királyi birtokok felosztása és a XIII. században már a feudalizmus teljes széttagolódását láthatjuk.²¹ A korábbi nagy királyi várak mellett ekkor már sok újabb, kisebb-nagyobb várat találunk, melyek nagy része egy-egy feudális birtok központját jelenti, ahol a földesúr lakik kis létszámú kíséretével. Ezek mérete a földesúr gazdagságát vagy viszonylagos szegénységét tükrözi vissza. Ezek alapján a Kesellőhegy III. sz. kis vára jelentéktelen birtok központja lehetett. A közeli Vinye nevű XII—XV. századi település²² esetleg ehhez a

várhoz tartozott, melynek kihalása körülbelül egybeesik a vár elnéptelenedésével. A társadalomfejlődéssel kapcsolatos vizsgálatunk szempontjából itt most az a jelentős, hogy a középkori kis feudális birtokközpontnak a Kesellőhegyen sem a már kész, illetve felújítható bronzkori, sem a későbronzkori-koravaskori erődítés nem felelt meg, hanem egy harmadik helyet, egy neki jobban megfelelő kis sziklafokot választott ki.

Ehhez hasonló jelenséget tapasztalhatunk pl. a zala-szentiváni Kisfaludihegyen,²³ vagy az Aba-Belsőbárandpuszta-Bolondváron,²⁴ ahol mindkét helyen egy-egy őskori földvár területét használja fel a középkor, de annak csak egy részét foglalja el. Erre azonban még sok példát sorolhatnánk fel.

A Cuha-völgy két oldalán átkutatott öt földvár tehát egész sor kérdést vetett fel, amikkel itt most csak vázlatosan foglalkoztunk, de az eredmények részletes feldolgozása bizonyára további következtetésekre ad még alkalmat. A tárgyalt három korszakra vonatkozóan az erődítések tipológiája már ezt megelőzőleg is nagy vonalakban kibontakozott, de itt most még világosabban tárul elénk: a bronzkorban közepes nagyságú, a későbronzkorban-koravaskorban eleinte még ugyancsak közepesek (ez azonban valószínűleg nem általános jelenség!), majd rövidesen már igen nagy méretűek, a kis középkori feudális birtokközpontokra pedig a feltűnően kis méretek a jellemzőek.

Nováki Gyula

JEGYZETEK

¹ Farkas I. erdészvezető erdőmérnöknek itt is köszönetet mondok az ásatások legmesszebbmenő támogatásáért, aki egyúttal a földvárakat (a Zöröghegy I. sz. kivételével) feltérképezte. Felmérései alapján készült az itt közölt vázlatos rajz is.

² Rhé Gy., Veszprémmegyei avar emlékek. Veszprém 1924. 20.

³ Arch. Ért. 5 (1871) 252.

⁴ Mihály I., Arch. Ért. 5 (1871) 164.

⁵ *Ua.*, Arch. Ért. 3 (1870) 185—186.; *Ua.*, Arch. Ért. 5 (1871) 164.

⁶ Arch. Ért. 6 (1872) 14.

⁷ *Hpl.*, Arch. Ért. u. f. 22 (1902) 426, 429.

⁸ Récsy V., Arch. Ért. u. f. 23 (1903) 65.

⁹ Torma I. szíves közlése.

¹⁰ Patek E., Die Urnenfelderkultur in Transdanubien (Arch. Hung. 44.)

Bp. 1968. 21, 27, 28, 31, 34, 45, 50.

¹¹ *Ua.*, i. m. 49.

¹² Banner J., Dolg. 15 (1939) 93—111.

¹³ Török Gy., Arch. Ért. 77 (1950) 4—7.

¹⁴ Nováki Gy., A magyarországi földvárkutatás története. (RF Ser. II. 12.) Bp. 1963. 56—58.

¹⁵ Mendöl T., Általános településföldrajz. Bp. 1963. 22.

¹⁶ *Ua.*, i. m. 24, 441.

¹⁷ Patek E., i. m. 17, 19—20.

¹⁸ *Ua.*, i. m. 17—18.

¹⁹ *Ua.*, i. m. 19—20.

²⁰ Mozsolics, A., Acta Arch. Hung. 8 (1957) 145, 156.

²¹ Elekes L.—Lederer E.—Székely Gy., Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korában (a honfoglalástól 1526-ig) Bp. 1961. 93—106, 159—160.

²² *Ila B.*—Kovácsics J., Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 410.

²³ Nováki Gy., Acta Arch. Hung. 16 (1964) 120—131.

²⁴ *Ua.*, Arch. Ért. 79 (1952) 3—19.

Erdburgausgrabungen in der Umgebung des Cuha-Tales im Bakony-Gebirge

In den Jahren 1962–1968 wurde im Gebiet des Cuha-Tales auf zwei einander gegenüberliegenden Bergen mit Probegrabungen nach Überresten von insgesamt fünf Erdburgen verschiedenen Zeitalters begonnen. Im Zuge dieser Grabungen stieß man am Berge Kesselő auf die Überreste einer mittelgroßen Erwallbefestigung aus der Bronzezeit, einer zweiten von etwa 5 km Umkreis aus der frühen Eisenzeit und einer dritten kleineren Ausmaßes aus dem Mittelalter. Aus dem gegenüberliegenden Berg Zörög kamen die Überreste einer

im Umkreis mehr als 3 km messenden Erdburg aus der frühen Eisenzeit und auch einer kleineren zum Vorschein. Das Alter der letzteren konnte im Zuge der Grabungen im April 1968 nachgewiesen werden. Am Abhang des Zörögberges lokalisierte man auch Grabhügel, die aber noch unberührt sind. Das Referat über die Altersbestimmung befaßt sich auch kurz mit den Folgerungen, die sich in bezug auf Burgentypologie und Gesellschaftsentwicklung aus obigen Ergebnissen ableiten lassen.

Gyula Nováki

Fouilles de fortins de terre aux environs de la vallée de Cuha, dans la montagne Bakony

De 1962 à 1968, sur deux monts opposés aux deux côtés de la vallée de Cuha, on a procédé aux fouilles préalables de cinq fortins de terre datant de différentes époques. Sur le Kesselőhegy il y a un fortin d'une grandeur moyenne, construit à l'âge du bronze, un autre de 5 km de périmètre datant du premier âge du fer, et un petit fort qui remonte au Moyen Age. En face de ce mont, sur le Zörgőhegy se trouvent deux fortins: le premier qui date du premier âge

du fer a une circonférence de plus de 3 km, l'autre est petit: ce sont les fouilles faites en avril 1968 qui ont fixé l'âge de ce dernier. Au versant du Zörgőhegy il y a aussi des tumulus mais on n'y a pas encore entamé des fouilles. Le compte-rendu mentionne brièvement aussi les conclusions que l'on peut tirer de ces résultats sur la typologie des fortins et sur l'évolution sociale.

Gyula Novák

РАСКОПКИ ЗЕМЛЯНОЙ КРЕПОСТИ В ОКРЕСТНОСТЯХ ДОЛИНЫ ЦУХА

В 1962—68 гг. на двух горах, расположенных друг против друга с обеих сторон долины Цуха, проводились пробные раскопки пяти земляных крепостей, относящихся к различным периодам. На горе Кешшельё находятся три земляных укрепления — одно средних размеров бронзового века, пятикилометровое раннего железного века и малых размеров средневековое. На горе Зёрёг, расположенной напротив, находится трехкилометровое земляное

укрепление раннего железного века и небольшая земляная крепость, возраст которой решат раскопки, проведенные в апреле 1968-го года.

Со стороны горы Зёрёг имеются и круганы, там раскопок еще не производилось.

Содоклад вскоре на основе вышеприведенных данных сделает соответствующие выводы о типологии крепостей и развитии общества.

Дьюла Новаки